

Inleiding in het Johannesevangelie

Johannes met de adelaar

In de kunst wordt de evangelist Johannes sinds de 4^e eeuw steeds afgebeeld als of met een gevleugelde adelaar of arend (zie hiernaast: een iepenhouten beeld van Maarten Robert, St. Agathakerk in Lisse). De reden daarvan: omdat in zijn evangelie de woorden een hoge vlucht nemen en hij met scherpe blik Gods geheimen doorziet. Een enkele keer kan je de evangelist Johannes ook zien met kelk en een slang. Volgens een legende dronk Johannes namelijk eens een kelk met gif om zijn geloof te bewijzen.

Inleiding

Het liturgisch leesrooster mag een driejaarlijkse cyclus kennen met Matteüs (A-jaar), Marcus (B-jaar) en Lucas (C-jaar), dat betekent niet dat het Johannesevangelie in de liturgie ontbreekt, zeker niet. Het Johannesevangelie komt vooral op de hoogtijdagen van de kerk, Kerst en de drie dagen van Pasen, aan de orde. Op de Eerste Kerstdag is Johannes 1,1-18 (de proloog over het Woord) de klassieke lezing. Op Witte Donderdag is dat Johannes 13,1-20 (het verhaal van de voetwassing). Op Goede Vrijdag wordt klassiek Johannes 18-19 (het passieverhaal) gelezen, waarbij wel direct gezegd moet worden dat deze twee hoofdstukken maar een klein stukje uit het passieverhaal zijn, want dat begint al in Johannes 11,55. Op Eerste Paasdag is Johannes 20,1-18 de klassieke lezing. In de gehele Paastijd, dus vanaf Eerste Paasdag tot Pinksteren, wordt uit het Johannesevangelie gelezen, en wel uit Jezus' afscheidsrede. Dat is een redevoering die Jezus houdt tijdens een maaltijd vlak voor het Paasfeest (13,31-17,26), geheel anders dan de eschatologische redevoeringen in Matteüs 24-25, Marcus 13 en Lucas 21. Ik moet ten slotte nog Johannes 2,1-11 noemen, het verhaal van de bruiloft in Kana, dat stevast op de tweede zondag na Epifanie aan de orde komt.

Ontstaan

(a) *Auteur(s)*. In het evangelie zelf wordt als eerste schrijver genoemd: 'de leerling van wie Jezus hield' ofwel 'de geliefde leerling' die in het Johannesevangelie zelf naamloos blijft (Joh. 13,23; 19,26.35; 20,3; 21,7.20.24): 'Dit is de leerling, die van deze dingen getuigt en die deze beschreven heeft. En wij (!) weten dat zijn getuigenis (*martyrion*) waar is' (21,24). Het 'wij' maakt de indruk van een schrijverscollectief.

De vroegste handschriften, die uit de 2e eeuw dateren, hebben als opschrift 'Volgens Johannes' (*Kata Ioannèn*). Een vroege traditie, die teruggaat op Ireneüs van Lyon (rond 140-177 n.Chr.) (in 'Tegen de ketteren' III.1.1) heeft het evangelie toegeschreven aan de apostel Johannes, de zoon van Zebedeüs, die dit werk op hoge leeftijd in Efeze (aan de kust van Klein Azië) zou hebben geschreven, maar eind 2e eeuw/begin 3^e eeuw wordt dat johanneïsche auteurschap betwist.

Ook de Canon Muratori (eind 2^e eeuw) noemt deze Johannes als auteur. In een fragment van Papias (120-130 n.Chr.), bewaard door Eusebius in zijn 'Kerkgeschiedenis', worden twee personen genoemd die de naam Johannes dragen. Naast de hierboven genoemde

vermeldt hij ook de 'oudste' Johannes, die met een zekere Aristion tevens tot de leerlingen van Jezus werden gerekend. We kennen deze oudste uit de 2^e en 3^e brief van Johannes (1 Joh. 1,1; 2 Joh. 1,1). Men meent dan ook wel dat de schrijver van de (drie) brieven van Johannes en de schrijver van het Johannesevangelie dezelfde is.

Men was al vroeg bekend met het evangelie: Ignatius van Antiochië rond 110 n.Chr.; Justinus Martyr rond 150 n.Chr.; Melito van Sardes rond 160-170 n.Chr.; Theophilus van Antiochië rond 180 na Christus. In deze vroege teksten komen de proloog (1,1-11) en het nachtelijk gesprek met Nicodemus (3,1-21) de meeste keren voor.

(b) *Tijd*. Men gaat ervan uit dat het Johannesevangelie ontstaan is ergens tussen 87 na Christus ten tijde van keizer Trajanus en 100 na Christus dus na de joodse synode in Jamnia (die rond 100 n.Chr. is gehouden), waarvan wordt aangenomen dat toen de definitieve breuk tussen kerk en synagoge bewerkstelligd is. Die breuk speelt namelijk een rol in het Johannesevangelie (9,22; 12,42-43; 16,1-4; 20,19). Die late datering ontkent niet dat het evangelie oorspronkelijk geredigeerd zou kunnen zijn door een leerling die getuige was: in Efeze (?), ze beweert alleen dat de eindredactie van latere datum is. Het evangelie moet in elk geval voor ca. 110 na Christus geschreven zijn. Sinds 1935 kennen we namelijk het beroemde fragment van papyrus 52 dat uit Egypte afkomstig is waarin enkele verzen voorkomen

uit Johannes 18 en dat gedateerd wordt in de 1^e helft van de 2^e eeuw.

(c) *Plaats*. De plaats waar het evangelie (en de drie brieven) geschreven zijn, is niet met zekerheid bekend. Er is een sterke kerkelijke overlevering die een verband legt met Efeze in Klein Azië.

Verhouding met de synoptische evangeliën

Het Nieuwe Testament bevat vier evangeliën. De eerste drie, Matteüs, Marcus en Lucas, noemt men de synoptische evangeliën, omdat ze in een uitgave in kolommen naast elkaar (= een synopsis) in een oogopslag met elkaar vergeleken kunnen worden. Het Johannesevangelie neemt een eigen positie in. Dat wil niet zeggen dat er geen banden zijn met de synoptische evangeliën, want die zijn er wel op grond waarvan men zegt dat Johannes de synoptische evangeliën gekend moet hebben. Het Johannes heeft echter slechts enkele passages die je op bovenstaande wijze met de andere drie kunt vergelijken. Het heeft ook een eigen indeling, inhoud en stijl. Dit evangelie heeft nog de meeste band met het Lucasevangelie (Joh. 4,46-54, vgl. Luc. 7,1-10; Joh. 10,24-25 + 18,12-27, vgl. Luc. 22,54-71; Joh. 21,1-14, vgl. Luc. 5,1-11; 20,30-31, vgl. Luc. 1,1-4).

De synoptische evangeliën bevatten tal van verhalen, parabels, wonderen en radicale uitspraken van Jezus, het Johannesevangelie bevat verhoudingsgewijs minder verhalende stof, maar wel veel meer grote redevoeringen. Eén van de grootste redevoeringen: Jezus' afscheidsrede (13,31-17,26) noemden we hierboven.

Er zijn significante verschillen te noteren met de synoptische evangeliën:

- uiteenlopende 'datering' van de tempelreiniging (2,13-22, vgl. Mat. 21,12-17; Mar. 11,15-19; Luc. 19,45-48);
- verschillende verhalen over de roeping van de leerlingen en de naamgeving van Petrus (1,35-51, vgl. Mat. 4,18-22; Mar. 1,16-20; Luc. 5,1-11);

- verschillen in chronologie en duur van Jezus' optreden in Jeruzalem/Judea (2,13; 5,1; 7,10; 11,7; 12,16-20, vgl. Luc. 9,51; 19,28-38; Mar. 11,1-10; Mat. 21,1-9);
- het aantal reizen naar Jeruzalem (vier in Joh. 2,13; 5,1; 7,10; 12,12, twee in Luc. en één in Mat. en Mar.);
- verschillen in de chronologie van de lijdens- en verrijzenisverhalen (13,1; 19,31, vgl. Mat. 26,2.20; Mar. 14,1-2.12; Luc 22,17);
- verschillen in het adres van de verschijningen (20,1-10.14, vgl. Mat. 28,1-10; Mar. 16,1-8; Luc. 24,1-11);
- verschillen in de relatie tussen Jezus en Johannes. Ook dit evangelie begint net als de anderen met Johannes de Doper. Dat het om de Doper gaat, is aan het begin niet direct duidelijk (1,6-8), verderop wel (1,24-34). Er is nog een verschil: in de andere evangeliën treedt eerst Johannes op en daarna Jezus, in dit evangelie zie je vanaf het begin samen (zie 1,29-34; 1,35-43). Het verhaal van Jezus' doop wordt niet verteld zoals bij de andere evangelisten. Maar Johannes de Doper vertelt er zelf over (1,32-34), al hoor je nergens dat hij Jezus heeft gedoopt. De evangelist lijkt dat verhaal van de andere evangelisten als bekend te veronderstellen. Waar bij de andere evangelisten uit de hemel een stem klinkt die zegt: 'Gij zijt mijn Zoon', daar zegt Johannes de Doper – in dit evangelie – dat van Jezus: 'Ik heb gezien en getuigd dat deze de Zoon van God is' (1,34).

Er komen in dit evangelie ook verhalen voor die alleen Johannes heeft: de bruiloft in Kana (2,1-11), het nachtgesprek met Nicodemus (3,1-21), ontmoeting met de Samaritaanse vrouw (4,1-42), de genezing van de zieke in Betsaida (5,1-18), de genezing van de blindgeborene (9,1-41), de opwekking van Lazarus (11,1-54), ontmoeting met de Grieken (12,20-36) en de voetwassing (13,1-11). Vier verhalen horen tot de 'teken'-verhalen (2,1-11; 5,1-18; 9,1-41 en 11,1-54) die de andere evangeliën niet kennen.

Begin en einde van het Johannesevangelie

(I) De eerste verzen van het Johannesevangelie (1,1vv.) plaatsen de lezer in een tijd die eigenlijk geen *tijd* is, maar die aan de tijd voorafgaat. De laatste verzen van het evangelie sluiten daarbij aan, nu in termen van *ruimte*: wanneer alles wat Jezus gedaan heeft, zou worden opgeschreven, zou de wereld te klein zijn om al deze boeken te kunnen bevatten (21,24-25). Daarmee wordt het verhaal in een kader geplaatst dat de menselijke tijd en ruimte te boven gaat. Deze transcendentie mag karakteristiek genoemd worden voor dit evangelie, juist omdat het daarbij niet blijft: het evangelie vertelt immers van incarnatie (let. 'vleeswording'), d.i. van het intreden in de menselijke ruimte en tijd.

(II) Het Johannesevangelie begint met het (mondelijke) *woord* (Joh. 1) en eindigt met het (schriftelijke) *boek* (Joh. 20). Het spreken van God krijgt een schriftelijke vorm, waardoor het woord kan blijven spreken.

Begin: woord (Grieks: *logos*). Niet alleen Matteüs zet zijn evangelie in bij het OT en wel bij Genesis: 'Boek van de verwekking van Jezus Christus, de zoon van David, de zoon van Abraham' (zie Gen. 5,1-32), het eigenlijke begin van het boek Genesis, maar ook Johannes doet dat (1,1-18); hij zet in bij Genesis 1,1 'In den beginne schiep God de hemel en de aarde'. Dit scheppen geschiedt doordat God spreekt. Vandaar het begin van het Johannesevangelie: 'In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God en het Woord was God'. Vergelijk de Griekse filosoof Heraclitus – ook in Efeze optredend – die in de openingszin van zijn boek 'Over de natuur' zegt dat het woord (de *logos*) de grondslag vormt van al het zijnde. Dit spreken van God is een zo belangrijke goddelijke eigenschap van Hem dat het een eigen gestalte heeft: het Woord.

Het Johannesevangelie begint heel anders, veel minder verhalend dan de andere evangeliën, het is meer verkondigend. De proloog (1,1-18), die begint met het Woord, gevolgd door het Licht, loopt uit op:

'Het Woord is vleesgeworden
en het heeft onder ons gewoond (let. zijn tent opgeslagen).
Wij (!) hebben zijn heerlijkheid *aanschouwd*,
een heerlijkheid als van de eniggeborene des Vaders,
vol van genade en waarheid'

en eindigt met:

'*Niemand* heeft ooit God *gezien*,
de enige Zoon die aan de boezem van de Vader is,
die heeft hem doen kennen (let. 'uitgelegd').

Het zijn grote woorden, die iedereen wel kent, maar nog niet zo eenvoudig zijn te verstaan. Dat is misschien ook wel de bedoeling. Het zijn grote woorden die je op deze manier in het verhaal proberen te trekken.

Slot: boekje (Grieks: *biblion*). Lucas geeft helemaal aan het begin (Luc. 1,1-4) zijn statement af over zijn evangelie, de evangelist Johannes doet dat aan het eind (Joh. 20,30-31):

'Jezus heeft nog vele andere tekenen voor de ogen van zijn leerlingen gedaan die niet zijn beschreven in dit boek (*biblion*),
maar deze [tekenen] zijn beschreven,
opdat jullie geloven dat *Jezus is de Christus, de Zoon van God*
en opdat jullie, gelovend, het leven hebt in zijn naam.'

Vergelijk Marcus die zijn evangelie als volgt begint: 'Begin van het evangelie van *Jezus Christus, de Zoon van God*' (vgl. Mar. 1,1).

(a) Het leven van Jezus wordt beschreven als 'tekenen (*semeia*) die hij gedaan heeft' (2,11.18.23; 6,2.14.26.30; 7,31; 9,16; 11,47; 12,18.37; 20,30). Ze worden ook wel 'werken' (*erga*) (5,36; 7,21; 9,3; 10,25.32.37-38; 14,10-12; 15,24) genoemd. De tekenen vormen een nauw verband met zijn 'Ik ben'-uitspraken: Hij opent de ogen van de blinden (Joh. 9) en is *daarom* het licht der wereld (Joh. 8,12). Een teken verwijst naar iets anders. De tekenen zijn betrouwbare verwijzingen die in geloof erkend moeten worden om te komen tot echte kennis van Jezus' identiteit en van zijn zending door zijn Vader.

(b) Let op het meervoud, niet het individu ('jij') wordt aangesproken, maar de geloofsgemeenschap ('jullie').

(c) Dat werkwoord 'geloven' (*pisteuō*) loopt als een rode draad door het Johannesevangelie heen (1,7.12.50; 2,11.22.23.24; 3,12.15.16.18.36; 4,31.39.41.42.48.50.53; 5,24.38.44.46.47; 6,29.30.35.36.40.47.64.69; 7,5.31.38.39.48; 8,24.0.31.45.46; 9,18.35.36.38.42; 10,25.26.37.38.42; 11,15.25.26.27.40.42.45.48; 12,11.36.37.38.39.42.44.46; 13,19; 14,1.10.11.12.29; 16,9.27.30.31; 17,8.20.21; 19,35; 20,8.25.29.31). Dit werkwoord ontbreekt in de hoofdstukken 15, waarin het gaat over liefde en haat, en 18, waarin de gevangenneming van Jezus centraal staat. Het zelfstandig naamwoord 'geloof' (*pistis*) dat diverse malen in de synoptische evangeliën voorkomt, komt niet voor in het Johannesevangelie! Het laat wat mij betreft zien dat geloven een voortdurende beweging is.

(d) Christus: 1,17.41; 4,25.29; 7,26.27.31.41.42; 9,22; 10,24; 11,27; 12,34; 17,3; 20,31. Zie voor het belijden van Jezus als de Christus 9,22:

'omdat zij bang waren voor de joden,
want die waren reeds overeengekomen,
indien iemand mocht belijden dat Hij de Christus was,
dat hij uit de synagoge zou worden gebannen' (zie ook 12,42; 16,2)!

De macrostructuur van het Johannesevangelie

Het structuurvoorstel van *Sjef van Tilborg* kent als kernwoord het woord 'proces':

1,1-18	Proloog
1,19-4,54	Het blijde begin
5,1-6,71	De crisis
7,1-10,42	De eerste processen
11,1-12,50	Het proces als een strijd op leven en dood
13,1-17,26	De afscheidsmaaltijd
18,1-21,25	Het proces: de overwinning op de dood

Het structuurvoorstel van *Teresa Okuze* bevat het kernwoord 'zending':

1,1-2,24	Voorstelling van het goddelijk woord en van zijn zending
3,1-4,42	De handelende persoon en zijn zending
5,1-12,50	Proces van Jezus, zijn aanspraken en zending
13,1-17,26	De leerlingen op de toekomst voorbereid
18,1-20,29	Eindproces en zege; voltrekking van het werk
21,1-25	Conclusie: de gezonden leerlingen blijven in en onder Jezus

In het structuurvoorstel van *Door Brouns-Wewerinke* staat het woord 'reis' centraal:

1,1-18	Proloog
1,19-3,36	Eerste reis van Jezus
4,1-5,47	Tweede reis van Jezus
6,1-10,39	Derde reis van Jezus
10,40-21,23	Vierde reis van Jezus
21,24-25	Epiloog

Het structuurvoorstel van *Joop Smit* kent als kernwoord 'confrontatie':

1,1-51	Installatie van de hoofdpersoon
2,1-4,54	Begin van de confrontatie
5,1-8,59	Tweede fase van de confrontatie
9,1-11,54	Derde fase van de confrontatie
11,55-20,31	Laatste fase van de confrontatie

Klassiek

1,1-18	Proloog
1,19-12,50	'Boek van de tekenen'
13,1-20,31	'Boek van de verheerlijking'
21,1-25	Epiloog

Jan Nieuwenhuis

Proloog
'Er komt een uur'
'Het uur is gekomen'
Postscriptum

Nico Riemersma

A	1,1-18	Proloog	('Zoals de Vader mij gezonden heeft)
B	1,19-11,54	'Boek van de zeven tekenen'	
B'	11,55-20,31	'Boek van het achtste teken'	
A'	21,1-25	Epiloog	('zo zend ik jullie')

De klassieke indeling van het Johannesevangelie staat hierboven. Ik zou zelf liever een iets andere indeling bepleiten, als het gaat om het *slot* van het eerste hoofddeel en het *begin* van het tweede hoofddeel.

(a) Beide hoofddelen eindigen met een opwekking: Lazarus en Jezus. Opwekking van Lazarus is voorafbeelding van Jezus' opwekking.

(b) Het ene hoofddeel eindigt met 'Ja, Heer, ik geloof sterk dat U de Christus zijt, de Zoon van God die in de wereld komen zou' (11,27), het andere hoofddeel eindigt er ook mee: opdat u gelooft dat Jezus de Christus is, de Zoon van God' (20,30).

Beide hoofddelen zijn nauw met elkaar verbonden. Het begin van het tweede hoofddeel sluit nauw aan bij het slot van het eerste hoofddeel. Dit tweede hoofddeel begint met het Pascha.

Er zijn exegeten die menen dat 20,30-31 oorspronkelijk het slot was van het 'boek der tekenen' (= tekenbron). Het boek werd geschreven om bij de lezers het geloof te wekken in Jezus als de Zoon van God. Toen dat niet naar tevredenheid lukte, herschreef de evangelist zijn werk en legde hij de nadruk op Jezus' *woorden* als middelen om dat geloof te wekken. Mijn commentaar: die twee, werken en woorden, moet je niet zo tegen elkaar uitspelen. Ze horen bij elkaar. Ook daarin lijkt Johannes op Lucas die ook spreekt over 'woord en werk' (Lc. 24,19).

Kenmerken

(1) De auteur van het Johannesevangelie wordt door velen gezien als dé theoloog onder de evangelisten. Het zijn vooral de korte en langere redevoeringen die in dit evangelie veelvuldig voorkomen (5,19-47; 8,30-59; 9,41-10,18; 14,9-16,33; 17,1-26) die voor dat beeld zorgen.

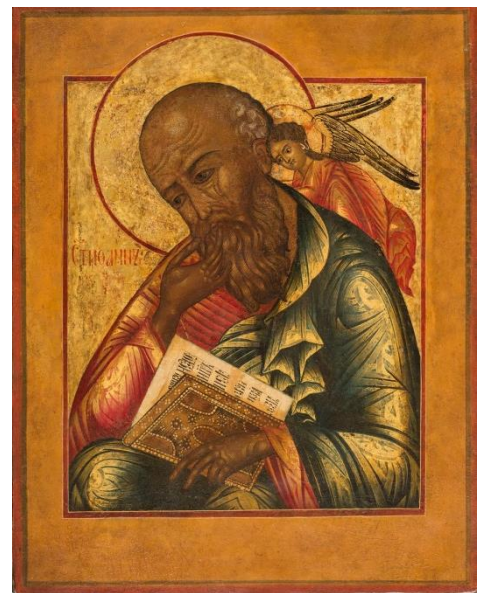
(2) Wat opvalt in vergelijking met de andere evangeliën is dat Jezus – in deze redevoeringen – veel over zichzelf ('ik') spreekt. Het brengt Joop Smit ertoe om te spreken van een *ego*-document. We dienen er wel bij te zeggen dat Jezus zichzelf steeds plaatst in zijn verhouding tot God over wie hij steeds als zijn Vader spreekt.

(a) Het Johannesevangelie staat in het bijzonder bekend om de zeven 'Ik ben'-uitspraken van Jezus:

- Ik ben het brood des levens (6,35.41.48),
Ik ben het levende brood dat uit de hemel is neergedaald (6,51);
- Ik ben het licht der wereld (8,12);
- Ik ben de deur der schapen (10,7);
Ik ben de deur (10,9);
- Ik ben de goede herder (10,11.14);
- Ik ben de opstanding en het leven (11,25);
- Ik ben de weg, de waarheid en het leven (14,6);
- Ik ben de ware wijnstok (en mijn Vader is de landman en jullie zijn de ranken) (15,1.5).

(b) En dan zijn er nog zevental 'Ik-ben' uitspraken die absoluut zijn in de zin dat ze (m.u.v. 8,24) geen predicaat kennen:

- Ik ben het, weest niet bevreesd (6,20);
- Ik ben het die van mijzelf getuig (8,24);
- Wanneer u de Mensenzoon verhoogd hebt, zult u inzien dat ik het ben en niets uit mezelf doe, doch dat ik spreek zoals de Vader mij geleerd heeft (8,28);
- Eer Abraham was, ben ik (8,58);
- Thans reeds zeg ik het u eer het geschiedt, opdat u, wanneer het geschiedt, gelooft dat ik het ben (13,19);
- Ik ben het (18,4);

- Ik zei u dat ik het ben (18,8).

Beide series 'Ik ben'-uitspraken worden gezien/begrepen in relatie tot de Godsnaam: 'Ik ben' (Ex. 3). Deze uitspraken onthullen dan ook Jezus' goddelijke identiteit.

(3) Zoals er zeven 'Ik ben'-uitspraken zijn, zijn er ook zeven tekenen of werken:

- 2,1-11: verandering van water in wijn in Kana;
- 4,46-54: de genezing van de knecht van de hoveling in Kana;
- 5,1-16: de genezing in Jeruzalem bij Betesda;
- 6,1-15: broodvermenigvuldiging aan de overzijde van de zee van Tiberias;
- 6,16-25: Jezus' wandeling over de zee van Tiberias;
- 9,1-41: genezing van de blinde in Jeruzalem;
- 11,1-46: dodenopwekking in Betanië.

De reeks wordt in 12,37 afgerond met de volgende conclusie: 'Ondanks de tekenen die hij (= Jezus) voor hun ogen gedaan had, geloofden ze niet in hem.' Er zijn dus goede redenen om Johannes 1,19-11,54/12,50 als een apart onderdeel van het evangelie te zien. Toch blijft het niet bij deze tekenen. Al vroeg in het verhaal, en wel als Jezus in Jeruzalem de handelaars uit de tempel drijft, vragen de joden: 'Met welk teken kunt u bewijzen dat u dit mag doen?' waarop Jezus antwoordt: 'Breek deze tempel maar af, en ik zal hem in drie dagen weer opbouwen.' De evangelist voegt eraan toe dat het gaat over 'de tempel van zijn lichaam' (2,18-22). De verrijzenis in Johannes 20 wordt hier duidelijk als (achtste) 'teken' aangeduid. Dat blijkt ook uit de conclusie waarmee de evangelist zijn evangelie afrondt: 'Jezus heeft nog veel meer tekenen voor zijn leerlingen gedaan, die niet in dit boek staan, maar deze zijn opgeschreven, opdat u gelooft dat Jezus de Christus is, de Zoon van God, en opdat u door te geloven het leven hebt door zijn naam' (20,30-31). De evangelist verwijst hier niet alleen naar de eerste zeven tekenen uit het eerste deel. Deze zin veronderstelt dat ook de verrijzenis onder de bedoelde tekenen vallen.

(4) Het evangelie is schematisch dualistisch. Er wordt sterk in termen gedacht van óf-óf. Wie niet voor Jezus is, is zijn tegenstander en weerstaat dus God. Geloof staat tegenover niet-geloven, leven tegenover dood, licht tegenover duisternis, liefhebben tegenover haten, goed doen tegenover kwaad doen, gered worden tegenover verloren gaan. Steeds is de vraag naar zijn oorsprong aan de orde, want je oorsprong bepaalt/vertelt wie je bent. Er zijn maar twee mogelijkheden: is hij 'uit God' of 'uit de Boze', 'van boven' of 'van beneden', 'uit de hemel' of 'uit de wereld'?

(5) Er bestaat veel misverstand en onbegrip door gebruik van dubbele bodems (letterlijk en metaforisch taalgebruik) in het Johannesevangelie. Jezus gebruikt begrippen die én een letterlijke hebben én een geestelijke betekenis hebben. De mensen met wie hij in gesprek is, veronderstellen bij Jezus bijna altijd de letterlijke betekenis, waar Jezus op de figuurlijke betekenis doelt: de tempel (2,19-21); opnieuw geboren worden (3,3-8); levend water (3,3-8), voedsel (4,10-15); brood uit de hemel (6,32-34); heengaan van Jezus (7,33-35); slavernij en vrijheid (8,31-36); slapen van Lazarus (11,11-12); opstaan van Lazarus (11,23-24); de weg naar de Vader (14,4-6). Het misverstand geeft Jezus alle gelegenheid om uitleg te geven over de andere betekenis die hij naar voren heeft gebracht.

In het geval van ironie gaat het om uitspraken van gesprekspartners die kleinerend of sarcastisch bedoeld zijn, maar de lezer weet dat deze uitspraken meer waar zijn dan de spreker beseft: leraar van Israël (3,2); groter dan Jakob (4,12); groter dan Abraham (8,53.57-58); sterven voor het volk (11,49-51); het koningschap van Jezus (19,3.14.19.21). De evangelist maakt de lezer op deze manier tot net zo'n insider als de geliefde leerling.

(6) Een belangrijk personage in het Johannesevangelie (naast Petrus) is de geliefde leerling, d.i. 'de leerling van wie Jezus veel hield' (13,22; 19,26; 20,2.3.4.8; 21,7.20.24). Nergens in het evangelie wordt zijn anonimiteit doorbroken. De lezer krijgt dus niet te horen wie achter die typering schuilgaat. We horen in het evangelie pas van hem – in het

tweede deel van het evangelie – bij de afscheidsmaaltijd, en wel wanneer Jezus aankondigt wie hem zal overleveren: ‘Een van hen, de leerling van wie Jezus veel hield, lag naast hem aan tafel, en Simon Petrus beduidde dat hem dat hij moest vragen wie Jezus bedoelde.’ De leerling doet dat waarop Jezus antwoord geeft en duidelijk maakt wie dat zal zijn: Judas (13,21-26). De geliefde leerling is een vertrouweling van Jezus. Zijn plaats aan tafel tekent hun nauwe relatie: hij ligt ‘in de schoot van Jezus’ (13,23) en rust ‘aan zijn borst’ (13,25). Hij is de enige leerling die Jezus tot aan het kruis volgt (19,25-27). Vanaf het kruis noemt hij deze leerling tegenover zijn moeder als haar zoon en tegenover hem noemt hij Maria als zijn moeder. Daarna neemt hij Jezus’ moeder, nu ook zijn moeder, haar in huis. Het is duidelijk dat hier een nieuwe familie wordt gesticht. Dat Petrus en deze geliefde leerling de twee belangrijkste leerlingen zijn, wordt ook duidelijk, als zij samen na de mededeling van Maria van Magdala naar het graf rennen. De ‘wedstrijd’ wordt door de geliefde leerling gewonnen, maar hij laat Petrus voorgaan. Hij ziet meer dan Petrus die alleen maar opgerolde doeken ziet liggen. Als de geliefde leerling het graf binnen gaat, dan (door)ziet hij en gelooft hij het: dat hij uit de doden is opgestaan (20,3-10). In de verhouding tussen die twee, Petrus en Johannes, is het duidelijk dat de geliefde leerling dichter bij Jezus verkerend, ook beter ziet wie Jezus is. Dat blijkt ook bij de visvangst bij het meer van Tiberias waar Jezus verschijnt. De leerlingen herkennen hem in eerste instantie niet, na de visvangst is het de geliefde leerling die hem onmiddellijk herkent, en dat ook tegen Petrus, die de leiding had bij de visvangst, zegt: ‘Het is de Heer!’ (21,7). Helemaal aan het eind van het evangelie wordt de geliefde leerling gepresenteerd als de betrouwbare getuige op wie heel het evangelie teruggaat en die het ook heeft opgeschreven (21,24-25). De suggestie is dat de visie op Jezus die zich in de loop van het verhaal ontvouwt, te danken is aan zijn uitzonderlijke diepe inzicht in Jezus’ identiteit.

(7) In het evangelie is sprake van een groep die in het evangelie *loudaioi* heet. Er is veel discussie over de vraag hoe je dit woord moet vertalen en interpreteren. In de Naardense Vertaling wordt het steeds vertaald met ‘Judeeërs’, omdat we hier te maken zouden hebben met een etnisch-geografische aanduiding: bewoners van Judea (tegenover Galileeërs). Anderen vertalen het ook met Judeeërs, maar zien het als een brede aanduiding (vgl. ons woord Hollanders). Weer anderen bepleiten de vertaling ‘Joden’ zijnde een etnische aanduiding, terwijl nog weer anderen menen dat het om een etnisch-culturele, resp. etnisch-religieuze aanduiding gaat (met als karakteristiek: geloof in de God van de vaders, tora, besnijdenis, kosjer eten, sabbat). Het verband waarin de *loudaioi* voorkomen, is steeds polemisch. Het evangelie wekt daardoor anti-joods (en gekleurd door de Holocaust dan ook antisemitisch) te zijn. Er zijn geleerden die menen dat de houding tegenover de joden de tegenstelling tussen kerk en synagoge weerspiegelt uit de tijd na de verwoesting van de tempel in 70 na Christus. De anti-joodse polemieken kan dan verklaard worden als een uiting van polemieken: als twee tegenstanders naar de rechter stappen, zijn ze niet erg aardig tegen elkaar. Ze bepleiten hun zaak zo dat de ander daarin uiterst negatief getekend wordt. Het mag overigens duidelijk zijn dat de polemieken niet tegen de joden als etnisch volk is gericht, maar meer tegen de leiders van het joodse volk die zich als sterke tegenstanders tegen Jezus manifesteerden.

Thematiek

(1) In het Johannesevangelie wordt Jezus’ verhouding tot God getekend als een verhouding van Vader en Zoon die zeer hecht is. Jezus spreekt zelf van ‘eenheid’: ‘Ik en de

Vader zijn één' (10,30; 17,21). Jezus zegt en doet niets uit zichzelf doet, maar alleen wat hij gehoord heeft van de Vader.

(2) Hoofdthema van het boek is:

(a) dat Jezus uit de hemel neergedaald is (3,13; 6,33.38.41.42.50.51.58), dan wel van de Vader is uitgegaan/gekomen (8,48; 9,33; 13,3; 16,27.28.30). De evangelist formuleert het op verschillende manieren. Een andere formulering die hij vaak hanteert, is dat Jezus/de Zoon door de Vader is *gezonden* (3,17.34; 5,30.36.37.7,29; 8,42; 10,36; 17,3.18.21.23.25).

(b) in de wereld is gekomen (1,9.10; 3,19; 6,14; 9,5.39; 11,27; 12,46; 16,28; 18,37);

(c) in de wereld verblijft, maar niet van deze wereld is (8,23; 17,14.16);

(b') de wereld weer zal verlaten (16,28);

(a') en weer naar de hemel zal opstijgen (3,13; 6,62), tot de Vader zal gaan/opstijgen (20,17 [2x]). Ook hier gebruikt Johannes weer wisselende formuleringen waarmee hij steeds hetzelfde zegt.

Dit zijn dan ook de twee centrale (verticale) bewegingen waarvan dit evangelie doordrenkt is. De meeste vertelruimte neemt Jezus verblijf op de aarde in.

(a) uit de hemel > (b) naar de wereld

(c) verblijven in de wereld

(b') uit de wereld > (a') naar de hemel

(3) De schrijver van het evangelie toont de lezer – sterker dan de synoptici een mens die God is, en – sterker ook dan de synoptici – een God die een vergankelijk, sterfelijk mens ('vlees') werd. De evangelist wil dat de lezer die twee kanten: een hele hoge christologie: Godszoon en een hele lage christologie: Mensenzoon, bijeenhoudt. Ze zijn twee kanten van dezelfde medaille.

(4) Het evangelie kent twee lijnen: (1) de eerste lijn is die van de reeks tekenen: zeven in het eerste deel van het evangelie en de achtste en laatste aan het slot van het tweede deel, de bekroning vormend, waarin Jezus zijn grootheid/heerlijkheid onthult. Parallel en in contrast daarmee doet zich een tweede lijn voor: een steeds sterker wordend verzet tegen Jezus, met verschillende pogingen om hem te stenigen en het officiële besluit om hem uit de weg te ruimen dat rechtstreeks naar zijn dood (= zijn verheerlijking) leidt. Die twee lijnen staan niet los van elkaar. Naarmate Jezus door zijn tekenen en zijn toelichtingen daarop steeds meer onthult wie hij is en dus waar hij vandaan komt, groeien ook de afwijzing en het verzet tegen hem. Zo bezien is het Johannesevangelie het verhaal van een conflict dat steeds verder escaleert, een confrontatie die steeds heviger wordt. Er komen dan ook veel twistgesprekken voor. Die forensische achtergrond verklaart het veelvuldig gebruik van juridische termen als 'getuigen' (1,7.8.15.32.34; 2,25; 3,11.26.28.32; 4,39.44; 5,31.32.33.36.37.39; 7,7; 8,13.14.18; 10,25; 12,17; 13,21; 15,26.27; 18,23.37; 19,35; 21,24) en 'getuigenis' (1,7.19; 3,11.32.33; 5,31.32.34.36; 8,13.14.17; 19,35; 21,24), 'oordeel' (3,17-19; 5,22.24.27.30; 7,24.51; 8,15.16.20.50; 12,31.47.48; 16,8.11), 'beschuldiging' (5,45; 8,6; 18,29). Ook de vermelding van de Geest als parakleet (= advocaat) hoort daarbij. De auteur wil aantonen/bewijzen dat Jezus de Messias is, de Zoon van God. Dat impliceert dat die aanspraak betwist werd of gestaafd diende te worden met bewijsstukken om de lezer te overtuigen. De evangelist doet dat door het leven van Jezus te presenteren. In het evangelie ontmoeten de lezers een Jezus die zijn aanspraken verantwoordt en in uiteenlopende situaties zijn zaak verdedigt tegenover zijn joodse tegenstanders. De lezers moeten hun conclusies trekken op grond van de gegevens die ze gezien en gehoord hebben, door geloof in hem uit te spreken.

Literatuur

- D. BROUNS-WEWERINKE, 'Het Evangelie volgens Johannes', in: J. FOKKELMAN & W. WEREN (red.), *De Bijbel literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer & Kapellen 2003, 555-568.
- J. VAN ES, 'Ironie in het evangelie van Johannes', in: *Anders dan wij denken. Over ironie en betrekkelijkheid in geloof*, Zoetermeer 2000, 21-45.
- J.A. GRASSI, *The Secret Identity of the Beloved Disciple*, Mahwah 1992.
- M. DE JONG, 'Joden of Judeeërs? Over de vertaling van het woord 'Ioudaioi' in het Johannesevangelie en elders?' *MAW* 36/1 (2017), 7-19.
- M. DE JONGE, *Johannes: Een praktische bijbelverklaring* (T&T), Kampen 1996.
- L. VAN KAMPEN, *Jezus volgens Johannes. Meelezen met de evangelist*, Heerenveen 2016.
- J. NIEUWENHUIS, *Het laatste evangelie: Een goed bericht van Johannes voor de gemeente van nu*. I en II, Delft 1987.
- T. OKUZE, 'Johannes', in: E. EYNIKEL e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*. Dl. 2, Kampen & Averbode 2001, 1668-1731.
- J. SMIT, *Het verhaal van Johannes: Sleutelfiguren uit zijn evangelie*, Heeswijk 2015.
- Sj. VAN TILBORG, *Johannes* (Belichting van het Bijbelboek), Boxtel, Leuven & Brugge 1988.

TVG Den Haag
31 januari/21 maart 2019